

obima". Celovitog objašnjenja ovog sloma nema bez vizije osnovnih pokretača ključnih procesa unutar uže ili šire celine istorijskog toka. Istoričari se ne razlikuju samo u poimanju ključnih determinističkih sklopova već i u shvatanju njihove trajnosti, tj. dužine procesa koje ovi oblikuju. Od širine zahvata zavisi preciznost uočavanja prekretničkih zbivanja i godina. Najopštije govoreći, objašnjenja sloma istočnoevropskog socijalizma i raspada SSSR-a mogu se podeliti u tri grupe, zavisno od opštosti uzroka koje ističu: 1. makroteorije koje pokazuju narušavanje najdubljih istorijskih procesa globalizacije i univerzalizacije kapitalizma (makroistorijska dinamika, spora evolucija unutar svetskog društva); 2. teorije srednjeg obima i ukazivanja na podudaranje unutrašnjih i spoljnih strukturnih činioca sloma (organizacije privrednog i političkog sistema socijalizma, odnos države i društva i pritisak okruženja, naročito od polovine 1980-tih kada sovjetski vrh na "zvezdani rat" odgovara perestrojkom); 3. uža objašnjenja sloma ulogom konkretnih ličnosti i zbivanja (reformističkog vrha i Gorbačova ili neuspelog vojnog puča 1991). Objašnjenja se razlikuju i po tome da li u njima prevladava svetskoistorijski, svetskosistemijski, konkretnoistorijski ili unutarsistemijski teorijski okvir od čega opet zavisi prepoznavanje subjekta promena i isticanje stupnja spontanosti manje ili više bezsubjektnog nužnog toka. Okvir, pristup i metode analize zavisili su od viđenja prioritetne komponente sloma: slom SSSR-a kao super-sile, raspad lagera, rasulo sovjetske federacije, nestanak evropskog realsocijalizma ili globalne komunističke ideologije. Svaki obrazac objašnjenja ima svoju isključiviju i odmereniju verziju, koja opet može biti u različitoj meri dodatno ideologizovana.

2. 1. Strukturne makroteorije o kapitalizmu kao svetskom sistemu.

Kod prve grupe objašnjenja najuticajnije teorije nastale su na nasleđu Fernana Brodela koje su modifikovali američki sociolog Imanuel Volderstin (Wallerstein 1999, Wallerstein 2000) i holandski istoričar A. Frank (1992). Oba pisca smatraju da uzroke sloma treba tražiti u stvarnosti jedinstvene svetske ekonomije više nego u unutarsovjetskim prilikama. Treba početi sa tim da je Rusija istorijski zaostajala u startu unutar svetske ekonomije. Uzrok sloma daleko više su istorijske i ekonomske razlike i doskorašnji različit položaj dva dela Evrope u svetskoj ekonomiji, nego priroda ideološkog planskog socijalizma (Frank 1992). Brodelijanci su prilično uspešno korigovali neka ortodoksna unutarsistemska tumačenja sloma. Teorijom da je svetska ekonomska kriza uzrok sloma socijalističke ekonomije, a ne njen komandni karakter, poljuljali su ortodoksiju Feher – Heler škole, ali i ne manje kruta objašnjenja sloma ideološkim razlozima raširena u teorijama o totalitarizmu. Vrednost makroistorijskih tumačenja leži u pokazivanju snage ekonomskih procesa. Sa stanovišta dugih procesa istorija se može pisati kao istorija uspona i pada imperija, pa se uspon novih sila podudara sa razvojem novih tehnologija koje koriste sile u usponu. Ova tehnološka prednost prelazi u trgovačku nadmoć koja obezbeđuje središnju poziciju u svetskom finansijskom sistemu. Volderstin zapaža da hegemonu poziciju pojedine imperije slabi kada se pojave nove generacije tehnologije koje stvaraju novi centar. Situacija iz 1970-ih i 1980-ih potvrđuje ovaj obrazac. SAD su obezbedile nadmoć u kapitalističkom svetskom sistemu između dva svetska rata u dvema vodećim industrijskim granama, automobilske i petrohemijske, a početkom 1980-ih i u vojnoj.

Premda prilično složni u poimanju osnovnog ekonomskog toka, brodelijanci se razilaze u oceni budućnosti matičnog procesa. Za razliku od većine analitičara koji govore o slomu SSSR-a i pobedi SAD i tržišnog kapitalizma, Volderstin u zbivanjima s kraja 20. veka vidi kraj ne